

Лекції з курсу «Соціологічна думка в Україні»

Лекція 4. Специфіка протосоціології Г. Сковороди

План

1. Життєвий шлях Г. Сковороди.
2. Філософська спадщина Григорія Сковороди.
3. Концепція «сродної праці»

Література:

1. Андрущенко В. П., Горлач М. І. Соціологія : навч. посібник / В. П. Андрущенко, М. І. Горлач. К. : «Єдинорог», 1998. 624 с.
2. Захарченко М. В., Погорілий О. І. Історія соціології: від античності до початку ХХ ст / М. В. Захарченко, О. І. Погорілий. К. : Либідь, 1993. 336 с.
3. Історія соціологічної думки: навчальний енциклопедичний словник-довідник / за наук. ред. В.М. Пічі [Н.В. Коваліско, В.М. Онищук, Н.М. Цимбалюк та ін.]. Львів: «Новий Світ – 2000». 2016. 687 с.
4. Історія української соціологічної думки: навчальна біографічна енциклопедія / За наук. ред. В.М. Пічі [В.М. Онищук, Ю.Ф. Пачковський, Н.М. Цимбалюк та ін.]. Львів: «Новий Світ – 2000». 2019. 334 с.
5. Соціологічна думка України: Навч. посібник / М.В. Захарченко, В.Ф. Бурлачук, М.О. Молчанов та ін. – К.: Заповіт, 1996. – 424 с.

1. Життєвий шлях Г. Сковороди

Вершиною розвитку вітчизняного просвітництва й гуманістичних традицій Києво-Могилянської академії ХУІІ-ХУІІІ ст. стала соціальна філософія видатного мислителя, поета, мандрівного філософа й просвітника Г.С.Сковороди. Важливий вплив на становлення *української соціологічної традиції* має теоретична спадщина Григорія Сковороди. Він народився 3 грудня 1722 року в *селі Чорнухах на Полтавщині* в сім'ї малоземельного козака. У 1738 році батьки віддають Григорія на навчання до Київської академії. Досить швидко він став виділятися успіхами серед своїх однолітків.

У 1742 році його запрошують до придворної співацької капели в Петербург. Після двох років перебування у північній столиці він повертається продовжувати перерване навчання. У 1750 році трапилася нагода вирушити у тривалу *поїздку за кордон*. Він відвідав Австрію, Словаччину, Польщу, Німеччину, де ознайомився з життям тамтешніх народів, вивчав їхні звичаї і культуру, передові філософські ідеї, літературні течії. Три роки тривала експедиція після якої Г. Сковорода повернувся в

Україну та зайнявся педагогічною діяльністю. Працював у *Переяславському колегіумі*, де запровадив багато новаторських ідей, викликав невдоволення багатьох. За недотримання усталених методів викладання його звільнили від цієї діяльності. Після цього Г. Сковорода працював придворним учителем у поміщика Степана Томари на Переяславщині. Г. Сковорода довго не погоджувався на таку службу, але, хитрощами заманений до панської садиби, змушений був усе-таки пристати на непривабливу пропозицію. З 1759 по 1769 рр. Г. Сковорода працював як викладач поетики і етики в *Харківському колегіумі*, звідки його звільнили за невідповідність поглядів і концепцій офіційним. Із цього часу Сковорода стає мандрівним філософом, чверть століття *проповідуючи своє вчення серед народу*, й залишається в його пам'яті як полум'яний шукач правди, істини, прихильник гармонійності духовного та фізичного буття людини. З 1753 по 1785 рік Г.Сковорода написав переважну більшість своїх поетичних творів, що склали збірку *«Сад Божественних пісень»*.

2.Філософська спадщина Григорія Сковороди

Складна за своєю символікою і багата за змістом філософська спадщина великого українського мислителя давно привертає до себе увагу дослідників самобутністю проблематики й засобами її вирішення, а також своєю потенційною актуальністю на різних етапах подальшого розвитку філософського і соціального знання. Філософія Г. Сковороди не являє собою традиційну строго логічну, чітко категоріально визначену систему знання. Його не цікавлять усталені філософські й богословські традиції, поняття та принципи. Своє вчення Сковорода розробляє на основі власного світосприймання, відчуття і буття. Тому кожній праці мислителя притаманне складне переплетіння художніх і міфологічних образів, релігійних символів, філософських, природничо-наукових, політичних, етичних, релігійних понять, котрі трансформуються, переплавляються крізь авторське світовідчуття, інтегруються в синкретичному поєднанні раціонального й чуттєво-емоційного. Це виділяє філософські праці Сковороди з-поміж інших, а він сам виступає як філософ-митець, філософ-поет. Мислитель передає свій світогляд, власні шукання, особистий досвід осягнення й збагнення мети людського життя і належить до того

рідкісного сократівського типу мислителів, чії особисті переконання збігались зі способом власного життя.

Людина, сенс її життя й діяльності – центральні в творчості Сковороди. Її можна розглядати як *першу в історії української філософської думки концепцію соціальної філософії*, оскільки безпосереднім *об'єктом досліджень* є саме **людина** в прояві її волі, духу, покликання, «серця», прагнень, діяльності, праці. За словами самого мислителя, коли людина має веселий дух, спокійні думки, серце мирне, то все є світлим, щасливим, блаженним: «Се є філософія».

В контексті соціальної філософії Сковороди можна виокремити декілька важливих аспектів, що характеризують і *соціологічні погляди мислителя*. Але розуміння їх пов'язане із загальними філософськими поглядами мислителя.

Він висуває *теорію трьох світів* (або «мирів»). *Перший* – великий «мир», що складається з безлічі світів; це **Всесвіт** – макрокосмос, якому немає меж. *Два інші* – це частини великого, малі світи: **малий світ** (мікрокосм, «мірок») і **символічний світ Біблії**. Кожний такий світ має *дві натури*: зовнішню – *матеріальну* й внутрішню – *духовну*. Всі світи можна осягнути й пізнати; оскільки людина як мікрокосм є частиною цілого – макрокосму, то для пізнання природи суцільних світів людина повинна насамперед пізнати саму себе. Для Г.Сковороди звичним є постійне звернення від абстрактних загальних понять до конкретного життя і природи, релігійної традиції. У цьому йому допомагає *символічне пізнання*, яке вимагає безупинного осмислення, аналізу, інтерпретації. Найуживанішими символами для Г.Сковороди є *зерно* (рослина) як втілення людського життя, *коло* (куля) як безупинний рух всякого *буття*, перлина, захована в черепашці, у розумінні поради – шукати у самому собі своє приховане єство. Тому основне гасло Г. Сковороди, звернене до людини, – *«пізнай себе»*. Його *соціальним ідеалом* є такий лад, де всі співжитимуть у співпраці, волі, рівності.

3. Концепція «сродної праці»

Соціальні аспекти життєдіяльності людини Сковорода розкриває в своїх ученнях про *«сродну працю»* та соціальний ідеал – *«горний Ієрусалим»*. Центром розгортання соціальної проблематики є *проблема людського щастя*. Виходячи з

концепції двоїстої природи всякого світу, Сковорода розрізняє в людині її *тілесну і духовну (божественну) натури*. В цьому не було б нічого нового, коли б філософ безпосередньо наслідував теософську традицію протиставлення смертного тіла богоданій безсмертній душі. На перший погляд роздвоєний «мікрокосм» Сковороди так і сприймається: адже в людині є «*божественне*», невидиме й матеріальне, *тілесне*. Проте автор не завжди слідує традиційній Схемі їх протиставлення. Він не стільки протиставляє ці дві природи в людині, скільки підкреслює примат невидимої природи над видимою, тілесною, бо дійсна людина – це її внутрішній духовний світ з притаманними йому волею, розумом, почуттями, прагненнями, природними здібностями, що приносять задоволення й щастя, коли вони збігаються з відповідною їм формою практичної діяльності людини, «*сродною працею*».

Сковорода протиставляє «*дві природи*» людини лише теоретично, моделюючи їх як різні сутності, але при аналізі онтології, буття «мікрокосму» розглядає їх як *двоєдині, синкретні*. Він підкреслює, що «всякий род пици и пития полезен и добр есть», як і потреба в одязі, здоров'ї, у відсутності злиденності тощо, але все це має бути помірним, не перетворюватися в самоціль людського життя. Сковорода згадує слова Сократа – живу не для того, щоб їсти й одягатись, а їм і одягаюсь, щоб жити.

Праця потрібна людині як умова її існування, але суть дійсної, істинної людини полягає «не во внешней своей плоти и крови, но мысль и сердце его – то истинный человек есть». Істинну людину визначає її внутрішня духовна сутність – «Бог». Божественне начало споконвічно притаманне людині, яка причетна до «царства божого», закладеного в неї. Тому пізнати в собі божественну суть як вищу істину, розгадати загадку «символічного світу» становить сенс життя і досягнення справжнього людського щастя. Шлях до цієї мети полягає в процесі *самопізнання* і це робить людину вільною, і вона не є нічийим рабом, навіть божим.

Сковородинська концепція людини цікава й плідна, оскільки виходить із визнання примату «серця», духовності над тілесністю, проте їй притаманні і певні *недоліки*. Г.Сковорода розглядає людину переважно як атомарну істоту поза системою соціальних зв'язків, визнаючи при цьому її загальні сутнісні родові ознаки: «...если кто единого человека знает, тот всех знает». Самопізнання

розглядається як суто індивідуальний акт. Соціальний контекст впливу на людину, на процеси формування, розвитку та діяльності її випадає з поля зору. Людина аналізується поза історичним простором і часом. Але люди не народжуються мудрими чи дурнями, добрими чи злими, щедрими чи скупими і не завжди можуть вибрати «сродну» працю в силу соціальних обставин. Ці якості й можливості визначаються системою суспільних відносин, у яких формується й живе людина як продукт суспільства та його член. Але це вже деталі.

Найважливішою заслугою українського мислителя є спроба розкрити *сутність людини* і заперечення зведення її до природного організму чи механізму, «людини-рослини» чи «людини-машини» (в концепціях французьких просвітителів). Його розуміння людини було на порядок вищим і випереджало час.

В дослідженні ролі праці Г.Сковорода виступив як учений-новатор, що сказав своє оригінальне слово про «сродну працю» як сутнісний атрибут людського життя й розглянув окремі механізми процесу перетворення праці із засобу життя в умову досягнення людиною щастя і блага.

Що ж таке «сродна (споріднена) праця»?

Сковорода, розглядаючи двоєдину природу людини, вважав, що вона народжується з певними задатками (здібностями, нахилами) до того чи іншого виду діяльності. Бог як універсальне уособлення трьох світів («Бог, природа и Минерва есть то же») вкорінений і в людині. В процесі самопізнання вона відкриває в собі вище начало, котре єднає її з Богом і робить богорівною завдяки усвідомленню свого власного покликання, адекватно оцінює свої природні задатки й реалізує їх у відповідних формах діяльності. Тоді вона досягає щастя.

Сковородинська концепція «сродної праці» є засобом пояснення численних феноменів соціального життя і набуває методологічного значення в розкритті їх причин та механізмів. Так, вчення про «сродну працю» намагається пояснити деякі процеси суспільного поділу праці. Проте *вразливою стороною концепції* є факт заздальгідь «передвизначених» сфер діяльності в суспільстві, тоді як історично суспільний поділ праці передував становленню спеціалізованих сфер діяльності – конкретним професіям чи то в галузях матеріального виробництва, чи в сферах

розумової діяльності. В суспільстві найчастіше не «сродність», а соціальний статус людини зумовлює можливості вибору нею відповідної праці, навіть коли вона «несродна» для неї. Проте в ідеалі така постановка питання Григорієм Сковородою дуже цікава й плідна, бо він порушує *питання про соціальні умови реалізації природних задатків людини в суспільстві*.

Виходячи з розуміння двоїстої природи людини, Сковорода створює *модель ідеального суспільства* на основі осягнення *смыслу Біблії як символічного світу*. Тому суспільний ідеал, а вірніше – ідеал суспільства Сковорода уособлює (і це є цілком логічно) у вченні про «горний Іерусалим».

Отже, в історії розвитку філософської та соціологічної думки Григорій Сковорода виступив як новатор, котрий в іншому ракурсі побачив і спробував розкрити *сутність людини, справедливого суспільства*, де праця за «сродністю», за покликанням робить людину щасливою, і досягнення цього блага створює основи блага загального – суспільного. Вчення Г.Сковороди, його щира *«філософія серця»*, ідеї гуманізму наводять на роздуми й сьогодні, бо проблеми людини та її щастя – завжди центральні в суспільстві, на якому б етапі свого розвитку воно не перебувало.